

*Веселинка Марковић
Музеј Војводине, Нови Сад*

ПИВАРА У ВЕЛИКОМ БЕЧКЕРЕКУ

Апстракт: Пиво или течни хлеб заузима посебно место у историји човечанства. Правили су га Сумери, Вавилонци и Египћани, а његову производњу усавршила су словенска и германска племена. Кување, односно производња пива на територији данашње Војводине везује се за долазак Немаца на ово подручје. Индустрија се касно јавила у Војводини и скоро развијала, а прва индустријска предузећа у виду мануфактурних радионица биле су управо пиваре у Панчеву (1722) и Великом Бечкереку (1745). Између два светска рата радиле су пиваре: И. М. Вајферт у Панчеву, Гербер а.г. у Бечеју, Јосип Аман у Апатину, Александар Цофман у Вршцу, Лазар Дунђерски у Великом Бечкереку и Чибу. Пиварство је једна од водећих индустријских грана у Војводини, а почива на развијеној производњи хмеља.

Кључне речи: мануфактура, индустрија, пиво, пиваре, хмељ.

УВОД

После повлачења Турака крајем 17. и почетком 18. века, Бечки двор је био веома заинтересован за брз економски развој јужних крајева Угарске, односно за стварање монолитног, политички јединственог царства. Стога је предузео значајне мере за унапређење привреде: уклањане су мочваре, регулисане реке, насељавано ново становништво, подизани путеви и насеља. [Сабо 2006:1]

У том раздобљу је посебан значај имала колонизациона политика коју је, ради бржег привредног развоја новоосвојених области, али и из политичких разлога, Бечки двор плански спроводио. Простране и плодне, али пуне територије јужне Угарске систематски су насељаване. Осим Срба, који су на том подручју присутни од турских времена, насељавани су Немци, Мађари, Словаци, Русини и Румуни. Носиоци привредног развоја су, ипак, били Немци. Масовна колонизација Немаца у Банат и Бачку извршена је у време владара: Карла VI, Марије Терезије и Јосифа II. Због тога је у историографији уобичајена подела на три велике сеобе: каролинску, терезијанску и јозефинску. Немачким колонистима гарантована је грађа за куће из камералних посела, а земљорадницима ослобађање од пореза на шест година и занатлијама на десет.

Немци су из западне Европе донели најсавременија оруђа за занатство и земљорадњу. [Сабо 2006:2]

У Бачку и Банат је, такође, насељен и одређен број Француза, Шпанаца и Италијана. С обзиром на мочварно земљиште и нездраву климу, први таласи колониста су углавном страдали од маларије и куге.

Током 18. века су у ове крајеве досељене десетине хиљада немачких породица, и то под веома повољним условима – уз велику државну помоћ и олакшице у погледу дажбина.

Регулисање речних токова и исушивање мочвара утицало је на стварање повољних услова за живот и развој пољопривредне производње. Изграђени су Бегејски канал (1726–1733) и Велики бачки канал, тј. Францов канал (1795–1802).

Након ових првих великих радова, Банат и Бачка су воденим путем повезани са Пештом и Бечом. Меркантилистичка политика Бечког двора је областима данашње Војводине наменила улогу произвођача прехранбених производа и сировина, али и потрошача занатско-мануфактурне, касније индустријске робе аустријских наследних покрајина. Капитал који се у овим областима стварао путем закаснеле првобитне акумулације улаган је у трговину пољопривредним производима, првенствено пшеницом, и донекле у пољопривреду. Аустрија је нашла начин да, у интересу јачања материјалне базе

апсолутистичке и централистичке монархије, доведе у повољнији положај своју мануфактуру и индустрију, и то првенствено путем царинске политике. Политика фаворизовања центра на рачун периферије негативно се одразила на привредни развој наших крајева.

У таквим условима се јављају зачеци индустрије на територији данашње Војводине – у виду мануфактурних радионица, односно првих занатско-индустријских постројења. Привреда је имала изразито аграрни карактер и почивала је на пољопривреди, прехранбеној и прерађивачкој индустрији, која се развила из распрострањене ратарске и сточарске производње. Главне индустријске гране биле су млинарство, свиларство, кудељарство, цигларство и производња пива. Међу најстарија предузећа (радионице) убрајају се: пивара у Панчеву (1722), свилара (1733) и пивара (1745) у Великом Бечкереку.

За привредни развој ових крајева велики значај имала је изградња железничких пруга у периоду 1854–1898, која је повезивала градове са Будимпештом и Бечом, а преко њих са светом. Прва железничка пруга на територији Војводине је 1857. године повезала Велику Кикинду са Сегедином и

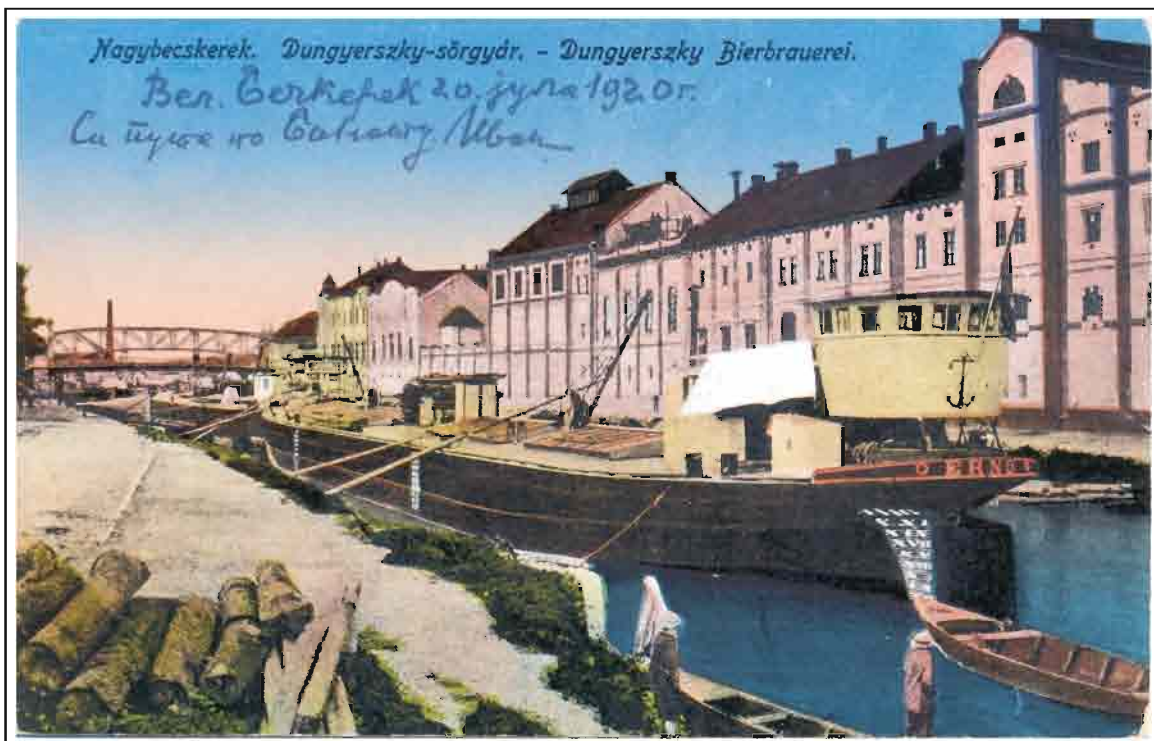
Темишваром, а 1864. је пуштена у саобраћај и пруга Суботица–Сомбор.

ПИВАРСТВО У ВЕЛИКОМ БЕЧКЕРЕКУ

Колонизација, повећање броја становника и привредни напредак утицали су на развој пиварства у овим крајевима. Почетак организоване производње пива на подручју данашње Војводине везује се за долазак Немаца на ове просторе.

Пиво се у почетку правило у домаћинствима – у бакарним котловима, који су висили изнад огњишта. Производња се временом усавршавала и повећавала, а то је довело до оснивања првих радионица за кување пива. Међутим, те радионице нису имале добру технологију, нити уређаје за расхлађивање, па се пиво у њима највише производило у зимском периоду, и то у количинама које су се могле потрошити. [Кишгеци 2001: 25]

Пивара се може третирати као типична мануфактура, јер су у њој сви послови обављани ручно, а пиво је кувано на пећи, у великом бакарном пиварском котлу (запремине од 30 кофа). У радионицама су се налазила лежна и транспортна дрвена бурад,

Велики Бечкерек, пивара Дунђерској, Музеј Војводине, инв. бр. 1742.

пивска корита, хладионик-тава и комовник, посуде за захватање воде, бакарне канте (ибрици) за наливање, цедиљке за комину, квасилиште, мерице, сушара и левак за слад.

Производња пива на подручју данашње Војводине, где се налазио велики број мочвара, директно је повезана са проблемом нездраве пијаће воде. Смртност становништва, посебно колониста, била је веома висока. Велики Бечкерек на Бегеју, окружен мочварним земљиштем, имао је исти проблем. Становништво је најчешће оболевало од маларије, дифтерије и трбушног тифуса. Пиво, које има мали проценат алкохола, било је веома значајно за здравље становништва, јер се при његовој производњи вода кувала, тако да је становништво најзад добило здраво пиће, које је, као и вода, гасило жеђ. Бегејска вода била је „мека и употребљива за кување пива“, што је погодновало развоју пиварства.

Једну од првих радионица–фабрика на територији данашње Војводине основао је Немац Себастијан Крацајзен – *Пивару* у Великом Бечкереку. У литератури се често наводи презиме Крацајзен, иако је оно нетачно, јер се у *Матрикули* из 1753. године наводи да је реч о Себастијану Крацајзену (Kratzeisen).¹

О оснивању пиваре нема много података. У својој *Историји града Великог Бечкерек* Феликс Милекер каже да је немачки занатлија Себастијан Крацајзен овде основао пивару која је 1. новембра 1745. године почела да ради. Крацајзен је добио дозволу од Дворске коморе, уз годишњи закуп од 150 форинти. Ова радионица није могла да задовољи потребе становништва, које је расло у складу са колонизационом политиком и бољим условима живота, па је изграђена нова, савременија радионица, већег капацитета, која је почела да ради већ 1746. године. [Ђуканов и др. 1995: 26]

Пивара се налазила на истом месту где и данас, а у њеном саставу је радила и пецара ракије. Земљиште које је заузимала обухватало је површину од 5 катастарских јутара, а налазило се на левој обали Бегеја. Двориште је било лепо уређено: западни део је претворен у парк са отвореном верандом, коју је народ популарно звао „киоск“. Ту су се окупљали љубитељи пива, а недељом и омладина на играњкама. Недалеко од пиваре, на месту где се данас налази зграда суда, подигнут је камерални бирт, у којем се точило овдашње пиво и ракија.

Продавала су се и остала пива – довозена са стране, али су за њих плаћане одређене општинске таксе, као и за сву осталу робу произведену ван места.

Године 1807. у Великом Бечкереку је избио велики пожар. По Боровском, „30. августа 1807. године по подне, у 16 часова, избио је пожар у Оповској улици на обали Бегеја, код Пиваре, захватио је дрвени мост који је изгорео, па се ватра пренела на другу обалу. Снагу ватре појачао је ветар, који је разносио варнице, тако да се ватра појавила на 8–10 места истовремено“. [*Архивска грађа Државног историјског архива Среза Зрењанин* 1956: 50]

Ово сведочење објашњава и недостатак извора о раду *Пиваре* све до 1820. године. Обнова и реконструкција зграде захтевала је велика финансијска средства и много времена, што није био лак подухват у граду уништеном пожаром. Тек тридесетих година 19. века долази до напретка производње. У пожару је изгорео и највећи део градске и жупанијске архиве, па и онај који се односио на рад пиваре крајем 18. века.

Током 18. и почетком 19. века у граду је било много пиварских мајстора, што потврђује и царска *Привилегија* Франца I из 1818. године, у којој је наведен и цех месара и пивара у Великом Бечкереку. [Ђуканов 2005: 39]

Крајем 18. века *Пивара* је била власништво камералне администрације, што је уређено *Привилегијом* Марије Терезије 1769. године, којом је Великом Бечкереку дала степен трговишта. Стратешки значај пиварства потврдио је и Фрања I – *Повељом* из 1832. године. Пета тачка *Повеље* гласи: „Право обављања ма какве врсте регалије задржавамо нашем државном добру и то: Право клања и продаје меса, кување пива, печење ракије, која сада град ужива на основу уговора, а који ћемо по истеку благонаклоно регулисати, како то буде тражила наша кр. Камера и у каквој ће мери град показати заслужним“. [*Архивска грађа Државног историјског архива Среза Зрењанин* 1954: 32]

Држава је на тај начин обезбедила монопол над кључним привредним делатностима. Она је *Пивару* давала у закуп Магистрату, а град ју је затим давао у закуп арендаторима. Двадесетих година 19. века арендатори су своје право уступали субарендаторима (подзакупцима), те је често долазило до спорова, које је решавао Магистрат. Године 1816. се као

арендатори јављају Матија Винкле, Алекса Јовановић и Адам Гутман. Закупник пиваре је крајем 1818. постао Гаврило Вуков, који је неколико година производио пиво, а затим ју је од њега преузео Емануел Поповић. Следећи арендатор био је Јован Гроб, власник хотела и ресторана *Петита*. [Ђуканов 2001: 38]

У другој половини 19. века долази до значајног привредног напретка Великог Бечкерека и јачања грађанске класе. Као седиште Торонталске жупаније и привредни центар, Бечкерек је представљао место у које је, због административних и трговачких послова, свакодневно долазио велики број људи из

околних насеља, што је утицало на повећање потрошње пенушаваог напитка. У граду су отворани бројни угоститељски објекти, чији су власници и сами купали пиво, а често се јављају и као закупци пиваре.

Пивара у Великом Бечкереку била је у рукама градске управе све до 1871. године, када је купује Золди Хуго, власник ресторана у Главној улици. У његовом власништву ће остати све до 1878. године. Из огласа у тадашњим локалним листовима [*Gros-sbecskereker Wochenblatt*, 1851–1916, *Torontal*, 1871–1929] видимо да је он први почео да продаје пиво у флашама. До тада се пиво сипало у бурад и тако транспортовало до потрошача – гостионица, крчми, кафана и хотела. Увођење европског начина паковања пива допринело је јачању индустријске производње и омогућило ширу потрошњу, јер је сваки грађанин могао да купи флашу од 0,7 л.

Када се пиво у флашама почело продавати у великим количинама, име произвођача је најчешће било утискивано у стакло. Капица од папира причвршћена за грлић флаше омогућавала је идентификацију садржаја и представљала гаранцију купцу да нико није отварао флашу. [Кишгеци 2001: 15]

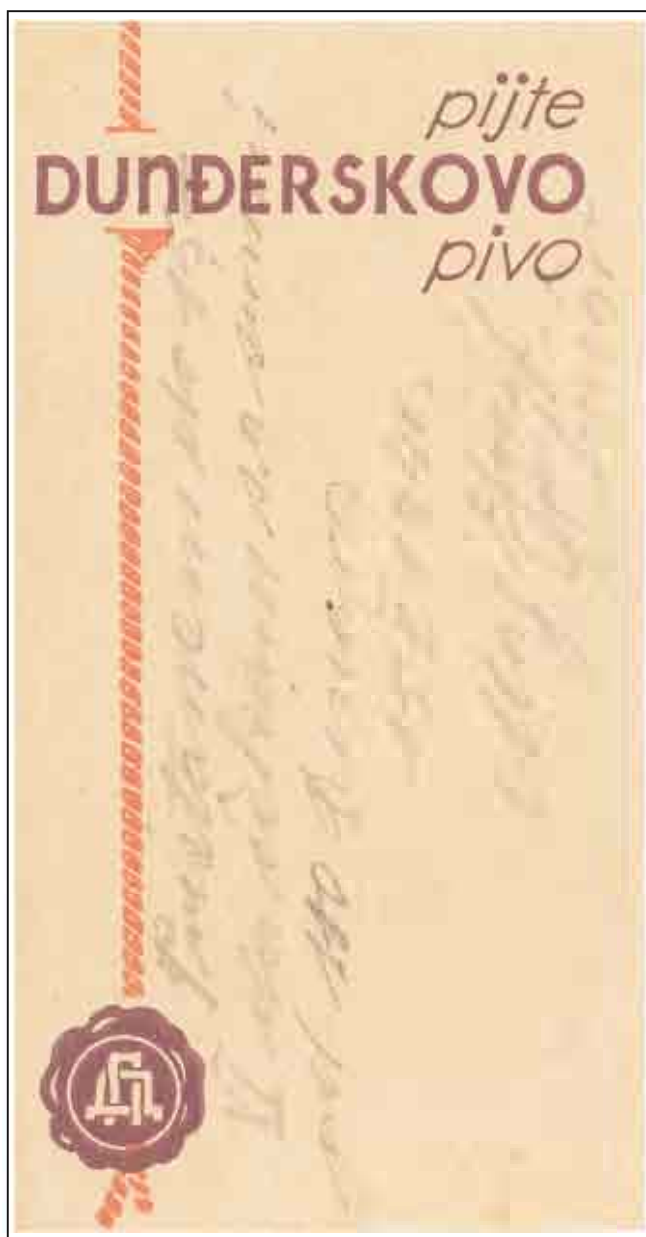
Пивару је 1878. године купио Киш Лајош, који ју је исте године продао Рожа Ференцу, власнику хотела и ресторана *Роза* у центру Великог Бечкерека. Иако ју је делимичну реконструисао, она није могла да издржи конкуренцију модерније пиваре у Ечки, која је за производњу користила сопствене силовине, те је могла да продаје пиво по нижој цени.

ПИВАРА ЛАЗАРА ДУЊЕРСКОГ

Рожа Ференц је 1891. године *Пивару* продао за 75.000 форинти Лазару Дуњерском из Србобрана, једном од најбогатијих велепоседника и индустријалаца. [*Водич кроз архивске фондове* 1979: 51]

Дуњерски је закупио *Пивару* у Ечки на 10 година, али ју је одмах затворио. После истека закупа, нико није имао интереса да је стави у погон, јер је у претходном периоду била запуштена.

У Великом Бечкереку је крајем 19. и почетком 20. века радио велики број индустријских предузећа. Од великог значаја за град, па и саму пивару, било је подизање електричне централе 1896. године. Бечкерек је тада постао други град у јужној Угарској који је почео да користи електричну енергију, одмах после Темишвара.

Реклама пиваре Лазара Дуњерског

У *Пивари* у Великом Бечкереку инсталисана је парна машина од 60 кс и електрични мотор од 50 кс. Капацитет *Пиваре* био је 30.000 хектолитара пива годишње, али су потребе тржишта биле много мање.

Према статистичким подацима о производњи пива из 1906. године, те године је произведено 3.287 хл. Производња је расла из године у годину: [Ђуканов 2001: 45]

Година	хектолитара
1907.	4735
1908.	6142
1909.	8363
1910.	7716

У раздобљу од 1911. године до избијања Првог светског рата 1914. године *Пивара* је бележила раст производње, јер је Дунђерски 1911. године извршио значајну реконструкцију и повећао њен производни капацитет. Према годишњој производњи пивара у Војводини, пред Први светски рат *Пивара Лазара Дунђерског*, са годишњом производњом од 8.256 хл, налазила се на петом месту, иза пивара у Бечеју, Панчеву, Новом Саду и Апатину. [Мезеи 1957: 38]

Током Првог светског рата драстично је опала производња пива, пошто није било оних који су га пили. Сви способни за војску налазили су се на ратним поприштима широм Европе, а преостали део становништва, осиромашен ратом, није скоро ни тропио пиво. Тако је 1918. године производња пала на свега 2.525 хл. [Ђуканов 2001: 46]

Лазар Дунђерски, власник *Пиваре*, умро је 1916. године. *Пивару* је наследио његов син др Гедеон Дунђерски.

Иако је за време Првог светског рата производња пива драстично опала, већ 1919. године је била удвостручена. Фабрика је модернизована у периоду од 1920. до 1925. Уложен је капитал од 5.400.000 динара. [Шијачки 1987: 208]. Фабрика је имала две парне машине, два електрична генератора, један дизел мотор, три постројења за хлађење, четири парна котла, уређаје за кување пива, одељење за производњу слада, подрум за лагеровање пива и сопствену производњу леда. [Водич кроз архивске фондове Историјског архива Зрењанин 2007: 126]

Након реконструкције 1922. године производња је повећана на 40.000 хл пива. Производња *Пиваре* у првим послератним годинама стално је расла, а највећу је постигла 1927. године – 42.384 хл.

У кризним годинама, тј. 1929–1934. опада производња пива. Тако је, на пример, године 1933. произведено свега 7.890 хл. Ово опадање било је последица слабе куповне моћи потрошача и повећања „трошарине“, што је довело и до поскупљења пива. Три фабрике на територији Војводине обуставиле су производњу, а остале су радиле са минималним капацитетом.

Огромна пореска оптерећења негативно су утицала на ову привредну грану. Порези на 1 литар пива износили су 3,30 динара. Пошто су коришћене домаће сировине, слаба продаја пива утицала је и на пољопривреду. Фабрике су користиле 70 одсто јечма мање него ранијих година. Негативне последице одразиле су се и на угоститељство, јер је смањен број потрошача. [Шијачки 1987: 209]

После привредне кризе почела је да расте потрошња пива, али до избијања Другог светског рата није достигнута производња из 1927. године. *Пивара* је, према званичној статистици из 1910. године, запошљавала 26 радника, и то 23 мушкарца и 3 жене.

Меморандум *пиваре Лазара Дунђерског*

Тридесетих година *Пивара* је у сезони запошљавала 80–90 радника, а ван сезоне 50–60 радника, што значи да је за време сезонских послова број привремено запослених био неколико пута већи. Крајем 1938. године у *Пивари* је радило 56 радника. [*Књиџа исцлаша 1938–1940*, Фонд „Пивара Лазара Дунђерског“]

Значајан допринос побољшању квалитета „Дунђерсковог пива“ између два светска рата дали су Чеси, познати пиварски стручњаци: технички руководиоца Чех Крха Владимир, сладар Боровичка Франц, главни подрумар Ро Антал и главни кувар пива Адолф Локва. [*Књиџа исцлаша јог. 1926* Фонд „Пивара Лазара Дунђерског“]

Иако се потрошња пива повећавала из године у годину, реконструкције *Пиваре* нису вршене, јер је њен капацитет био довољан за производњу оптималне количина пива, али је велики проблем представљао транспорт. *Пивара* је имала своје коње и шпедитер, који су коришћени за пренос тешких сандука на железничку станицу, па је тако пиво транспортовано до поручилаца. Сандуци су били дрвени и обложени сламом, како не би дошло до ломљења флаша приликом транспорта. Транспорт пива обављан је и шлеповима, који су пристајали уз саму пивару. Кафеције из места која нису имала железничку пругу, или нису била на Бегеју, долазиле су са својом запрегом директно у *Пивару*. Оне су, због лакшег и сигурнијег транспорта, узимале пиво у бурадима.

Све већа потражња пива и повећана производња захтевале су решавање питања транспорта на савременији начин, па су први камиони набављени тридесетих година прошлог века.

Крајем треће деценије 20. века наше пиваре почињу да користе домаћи хмељ, који је био доброг квалитета и десетак пута јефтинији од увозног. Тако су пивари, уз постојећу цену пива, остваривали већу добит.

Тржиште пива било је веома несређено. Често је долазило до сукоба произвођача и угоститеља. Пиваре су највише производиле пиво у бурадима, док је флашираног било веома мало. Трговине се, без великог ризика, нису могле бавити прометом пива, јер није било раскладних уређаја. С друге стране, технологија производње није гарантовала

дуготрајност пива, те је оно веома лако и брзо могло да прокисне и постане неупотребљиво. Користећи свој монополистички положај у посредништву између пивара и потрошача, угоститељи су често тражили посебне повластице.

Године 1938. умро је др Гедеон Дунђерски, власник петровградске 2 пиваре. Према тестаменту, *Пивару* су наследила његова деца: Лазар Дунђерски, др Душан Дунђерски и грофица Софија Јелена Дежефи, рођена Дунђерски.

Производња пива је споро расла, тако да је *Пивара* најчешће радила са половином капацитета. Њени власници су радили на побољшању квалитета, те су позивали познате европске стручњаке. Тако је у *Пивару* неколико пута долазио тада познати стручњак за пиво др инж. Каблер из Минхена, који је својим саветима допринео квалитету „Дунђерсковог пива“.

Процес производње убрзан је 1939. године, када је у Дортмунду купљена најмодернија аутоматска машина за пуњење флаша, капацитета 3.000 флаша на сат. До тада се пиво ручно сипало у флаше.

Даљи развој *Пиваре* прекинуо је Други светски рат и окупација 1941. године. Власт у Банату преузели су домаћи Немци – Фолксдојчери. Целокупна индустрија стављена је у службу окупационе војске, која је имала првенство снабдевања свим производима. *Пивара* је наставила рад током рата.

После ослобођења, а на основу закона о национализацији приватних предузећа, који је објављен у *Службеном листу ФНРЈ* бр. 98/1946 (тачка 34), *Пивара Лазара Дунђерског* у Зрењанину је национализована. [*Водич кроз архивске фондове* 1979: 52]

НАПОМЕНЕ

- ¹ Németh Ferenc, *Nnegyed évezred az úr szolgálatában*, Zrenjanin 2004.
- ² Године 1935. Бечкерек је променио назив у Петровград.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, Теодор, Привреда Војводине пре Првог светског рата, *Привредна изјадања*, 9–10 (1963): 3–21.
- Аврамовић, Теодор, *Привреда Војводине (од 1918. до 1929/39. године с обзиром на стање пре Првој светској рату)*, Нови Сад: Матица српска, 1965.
- Водич кроз архивске фондове*, IV, св. 7, 1979.
- Водич кроз архивске фондове Историјског архива Зрењанин*, XIV/1, 2007.
- Дринић, Божидар, *Како пиво баш код нас?*, у: Ђуканов, Милан (ур.), *Двестоједесет година Зрењанинске пиваре*, Зрењанин: Зрењанинска пивара, 1995: 124–126.
- Ђуканов, Милан, *Од Крајцајзена до данашњих дана*, у: Ђуканов, Милан (ур.), *Двестоједесет година Зрењанинске пиваре*, Зрењанин: Зрењанинска пивара, 1995: 11–74.
- Ђуканов, Милан, *Стогадесет година удружења занатлија и предузетника у Зрењанину 1885–2005*, Зрењанин: Опште удружење предузетника, 2005.
- Сабо, Јожеф, *Историја развоја пољопривредних машина у Банату од 1718–1918. године*, Нови Кнежевац 2006.
- Кишгеци, Јан, *Свети пиво и пиво света*, Нови Сад: Аурора, 2001.
- Стеван Мезеи, *Остала прехрамбена индустрија, Привредна изјадања*, 18, (1957): 32–43.
- Németh, Ferenc, *Negyed évezred az új szolgálatában*, Zrenjanin: Roman Katolikus Plébániahivatal, 2004.
- Станојловић, Александар М., *Пејровићраг (Велики Бечкерек)*, Петровград: Штампарија Толицки Мартинов, 1938.
- Шијачки, Љубица, *Привреда Баната између два светска рата*, Нови Сад: Филозофски факултет, 1987.

Veselinka Marković

BREWERY IN VELIKI BEČKEREK

Summary

Beer or, so called, liquid bread, holds a special place in the life of mankind since the very beginning of human civilization. It was made by Sumerians, Babylonians and Egyptians and its production was improved by the Slavic and Germanic tribes. The brewing, i.e. making of beer, on the territory of today's Voivodina is linked with the arrival of Germans onto this region. The industry in Voivodina appeared late and was slowly developed, and the first enterprises in the form of manufacture workshops were breweries in Pančevo (1722) and Veliki Bečkerек (1745). Between the two World Wars the following breweries were in function: I.M. Weifert in Pančevo, Gerber a.d. in Bečej, Josip Aman in Apatin, Alexander Zoffmann in Vršac, Lazar Dundjerski in Veliki Bečkerек and Čib. The brewing is recognized as one of the main industrial fields in the later period, and is based on the high-developed growing of barley and hops.